

ԻՌ ԴԵՐԵՐԻՆԿԱՄ

ԴԱՐՎԻՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԹԻՎ

Հայերեն թարգմանությունը մինչև այժմ (ուշա են տեսել Դարվինի՝ «Տեսակաների ծագումը» (Պետհրատ, 1936 թ.) և «Շուրջիկերյայտ ճանապարհորդություն մեկը» նախով» (Հայկական ՍՍՌ ԴԻՀ հրատարակչ., 1949)։

Կարիք չկա սակայն այն մասին, թե որքան անհրաժեշտ և կարևոր է ունենալ Դարվինի հիմնական աշխատությունները հայերեն հրատարակություններ։ Ռուսերեն լեզվով շատ անգամ են հրատարակվել Դարվինի գործերը։ Թարգմանիչները և խմբագրողները շարժում եղել են այնպիսի անհամաձայն գիտնականներ, ինչպես Վ. Կոմարովսկին, Ֆիլիպովսկի, Տիմիրյազովը, Սեյդակովը, Քեկեևսկովը, Մենզլերը և ուրիշները։ Վերջին, վերանայված, բնագրին ամենահարգալից հրատարակությունը (ուշա տեսան 1935 թվականից սկսած)՝ սկզբում և «Биомедгиз»-ի, ապա ՍՍՌԴ ԴԻՀ հրատարակությունը։

Տարբեր լեզուներով, տարբեր ժամանակ հրատարակված աշխատություններն, անշուշտ, դերով չէին թերություններից, որոնք կախված են ինչպես թարգմանչի մոտեցումից բնագրին, նույնպես և ժամանակից լեզվ է պատճառ, որ նկատում էին բացթողումներ, բոլոր մտքի ազատության, ազատ թարգմանություններ, սերմերների չափություն (մասնավորապես, կենսականից մասնագետներ, զրեքի արժեքն էլ մոտենի չէ լայն մասնակցական բնթևը)։

Դարվինի հայկական հրատարակությունը, մենք նախ միայն մի բանի խոսք կատարեցինք «Տեսակաների ծագումը» գրքի թարգմանությունը մտնելու հանգամանք էր Չարլզ Դարվինի՝ բնագիտության կյանքի առաջին հիմնական աշխատությունը հրատարակել այդքան ուշուց, անհրաժեշտ և անհրաժեշտ թղթի վրա, որոշումներ ավելորդ և անտեղի էր կցել այդ գրքին մի ոչ լինագիտի հոգվածը։ Թարգմանությունը կատարված է գերմաներենից, մի բան, որն անթույլատրելի էր, բանի որ մենք ունենինք աղբյուր լավ, բնագրին աղբյուր հարողատ ուսական հրատարակությունը հայերեն թարգմանությունից երևում է, թե որքան թերականգնողական էր թարգմանությունը։

Սա թարգմանությունը հիմք չդրեց բնագիտի գրքի երկրորդ հրատարակության համար։ Դարվինի երկրորդ գրքի հայերեն հրատարակությունը («Շուրջիկերյայտ ճանապարհորդություն մեկը» նախով), պետք է ամենից առաջ նշենք առաջին լավ տպագրությունները։ Դարվինի և գրքի արտադրության ներքին ձևավորումը (Թուրքի, նկարները), միայն անտեղի է որոշ նկարները գունավորումը։ Դրքի արժեքն էլ մոտենի չէ լայն մասնակցական բնթևը)։

Դարվինի այս գրքի միայն զետեղված է, այն և զեղարկությունական, հազեցած վիճակում նկարագրություններով (բնություն և այլն)։ Ողջունել է, իհարկե, այդ գրքի հրատարակությունը։ Վերջինից ինչպե՞ս, բնականաբար այդ գրքի թարգմանությունը պետք է կատարվեր մեծ խնամքով՝ ազատությունով թե զեղարկությունական, թե զետեղված Դարվինի լեզուն պարզ է, հակերև ու հասկանալի, պատկերավոր, հրեմեն էլ հեղափոխելու լայն կողմերը հարողատ պահպանված են պրոֆ. Սերգեյ խմբագրությունը և հետաքրքիր կոմունիստներով լայն առաջ գրքի ուսական վերջին հրատարակության մեջ (1935 թ.) ինչպես նշում է խմբագիրը, թեև նոր հրատարակության համար հիմք էր լեզունված նախորդ ամենահաջող թարգմանությունը (Քեկեևսկովսկի), բայց դա նորից վերախմբագրված, վերանայված է անգլերենի 2-րդ հրատարակությունը։

տարակույթյան համեմատությամբ ևն եղած թիւրուխոյունները, ճշտված են տիրմիշների, մի խոտորով նոր թարգմանությունը կատարված է ումենայն հայապատկան մարդիկ գրչի ումենայն թարգմանության տեսակետից՝ Կերտիշյալը նկատի առնելով, հայերեն թարգմանությունը կարգապահ չեղող ավելորդ չղատներ որոշ գրությունների մի շարք պատմական էջեր համեմատելով ուսական վերջին թարգմանության հետ:

Խժրտառարար պիտու է նշել, որ Դարվինի երկրորդ աշխատության նկատմամբ էլ չի ցուցաբերվել պահանջող առողիք, հոգատար մոտեցումը թե՛ բնագրի ումենայն, թե՛ զիջարկանական, ապա և զիտական կողմին:

Ինչ էր պահանջվում գրքի հանդիմարդմանության համար: Իհարկե, անգլիերեն իմաստը բազմակիս չէ: Ահհրաժեշտ էր պահանջել Դարվինի թե՛ սեղմ, իսկ ինչպե՛ս, պատկերավոր, տեղ-տեղ սրամիտ, հեղինակից, պարզ ու՛ր, այս վիպական, զեղարկանական կողմն է: Այնուհետև՝ զիտավոր—պահանջել թարգմանության զիտական կողմը, մտքի ճիշտ մեկնարանումը, անունների, տերմինների ճշտությունը:

Կերտիշյալ պահանջներին թե՛ թարգմանելը, թե՛ խմբագրողներն այնքան էլ ուշադիր չեն եղել: Հավասարած են, որ թարգմանությունն անհամեմատ ավելի հանդիմանել, եթե չանտեսվեր, չթիրազանառվեր վերջին ուսական թարգմանությունը: Դորմին սրբիք չէր խանգարել, եթե թարգմանիչը ձեռքի տակ ունենար նաև ուսական թարգմանությունը, իսկ որ զրա խմբագիր պրոֆ. Սորոլը ե՛ր անգլիերեն լավ գիտեր, ե՛ր մասնաղետ բխող—զարգինաղետ է: Թուական թարգմանությունը կցած պրոֆ. Սորոլի չափազանց տրմբավոր ծանոթագրություններից երևում է, թե սրբան յուրջ և խոր է մտածել: Գրքին խմբագիրը Դարվինի որոշ արտահայտությունները և բառերը ճշտված են: Հենց այս տեսակետից էլ շատ կարևոր և անհրաժեշտ էր, որ հայ թարգմանիչը և խմբագիրները, զոհն որպես աղքատ, նկատի առնելով ուսական ճշտված թարգմանությունը:

Թարգմանելի պահանջությունը՝ որքան կարելի է հաջողատվի՛նք բնագրի լեզվին, ստիպել է նրան շատ անգամ ուղղակի բառացի թարգմանել, առանց խորանալու մտքի, իմաստի, տերմինի ճշտության մեջ: Այլ այս հանգամանք, ի հարկե, չէր կարող շանդրադառնալ թարգմանության որակի վրա: Դարվինի սեղմ, կենդանի, պատկերավոր ոճը հայերեն իսկ և եկել մի քիչ չոր ու զամար և երկարուն:

Այժմ բերենք մի շարք օրինակներ (նախ ռեական, ապա բառերի, տերմինների ճշտություն տեսակետից):

1. «Եր սովորություններով և թոշիքի ձևով նա շատ է նմանվում արատաբուն և պրատաբուն»։ Յեւան մեկը կարող է յամերով զիտել սրանց՝ տանց իմանալու, թե ինչպես է սովորում նա (էջ 262)։ «Нравом и поведением он очень похож на альбатроса; так же как и за альбатросами можно по целым часам внимательно наблюдать за ним и все-таки не видеть чем он питается» (էջ 261)։

2. «Զիտել բնակիչներն, անկասած, մի վերին աստիճանի կամիկ փոքրիկ արարածի բնորդն են որպես մարկարի»։

«...Իսկ անգլիացիները նրան անվանում են հագող շուն (հայերեն այժմ գրում են՝ հաշի, Ի Դյա Այս վերջին անունը շատ հարմար է արան, որովհետև չի կարող լինել մեկը որ որոշակի չղա, որ այդ մի փոքրիկ շուն է կաղկանման անասունը» (էջ 1)։

— «Вздумалось же жителям Чикаго выбрать себе в пророки это маленькое смешное создание»։

«... Называется у англичан „barking-bird“ (лающая птица), и это название весьма удачно, потому что всякий, кто слышит ее в первый раз, наверное примет ее крик, раздающийся из леса, за лай маленькой собачки»։

3. «Ենորարանչյուր մասում մարդ տանդիպում է մեկից ավելի տեսակների պատկանող մեծակյայ խնամաբ, որոնք իրենց կոնակին տանում են մոտակա ծովափից զովացած խեղճներ» (11)։

— «Повсюду встречаются различные виды раков-отшельников, таскающих на спине раковины, найденные ими где-нибудь поблизости на берегу» (382)։

(Անգլիերեն բնագրում էլ ցան է, բայց ամեն մի բխող Դարվինի տված նկարագրից խնդին կհրաշի, որ Դարվինի ասածը վերաբերում է ոչ թե խնամաբուն, այլ Յվնավոր խեղճներ, ինչպես շատ ճիշտ նշված է սուսերնում)։

4. «Իսկ ամի կահուեք, որոնք սկզբում ոչնչացնում էին անտեսներին և մշներին» (432)։

— «Для истребления крыс и мышей были изобретены сюда кошки»։

Ընդգծումները մերն են. Ի. Գ.

լարն) մասին չէ, այլ կուսիր (судя), որ
սե է, իսկ սաթր, ինչպես հայտնի է, սե չէ:

2. «Երի սրի (ծովային րադ. 310). — Вуд
лоскут». Պատր, սե փափախի մասին է, ինչ-
պես ճիշտ թարգմանված է ուսեբրին. այդ է
նշանակում բնագրի՝ «001-րդ»:

3. «Վի արար» (310). — «Век» սուսե-
րեն համապատասխանում է անդրերեն՝ տի-
բե-ին. հայերեն կլինի կեցար, Արար քա-
ղաքն է:

4. «Այլիկաններ» (311). Նախ հայերեն
չեն առում այլիկան, այլ հափադան. բայց
բնագրի (logat) նման հափադան, կամ ինչպես
թարգմանիչն է ասում, պիկիկանը չէ, այլ բո-
լորովին արիչ խորհրդանշան՝ փեզուսը ուս-
եբրենում էլ ճիշտ թարգմանված է — փերա:

5. «Ստրիկներ» (311). Այս բառն այլ
խմատ էլ ունի՝ էնթերոգրին չփոխության
մեջ չղցնելու համար ուսեբրենում settlement-ի
խմատն ափելի ճիշտ թարգմանված է — осоло
селения.

6. «Ազոպանոց». ուսեբրենումն ափելի
ճիշտը՝ гнзачевоик (гнзч—բառից) համապա-
տասխանում է անպերեն ոոкег-ին ոուկ—
гнзч—սեբմաֆազ և ոչ թե ալոպո. Սերմա-
բազն ուղղակիների բնասանիքի է, բայց ազ-
ոպ չէ:

7. «Տորեխներ» (312). Խոսքը ձրիլի մա-
սին է՝ кучечик, որ համապատասխանում է
բնագրի grasshopper-ին:

8. «Չգլխեկան հափ» (318). Բառացի
թարգմանելու փոխարեն հարկավոր էր գոր-
ծածն իսկական հայկականը՝ իլայսնով, ուս-
եբրենում՝ ҹесарка, այդ խմատն ունի, բնա-
գրի gwinea-fowl.

9. «Վի բանի քաղաքի» (կրակային) (317).
«Некоторою халасеетва ҹеһһһһһ րաոե.
Ուսեբրենը ճիշտ է թարգմանված, իսկ հայե-
րեն պետք է լինի — բեխաոե ինգլիսին (կամ
ժողաբարիկ, ҹорская ҹточка): Անհատի-
անի է, թե ինչու թարգմանիչը նախ անգլերեն
բառն առանց թարգմանելու հայկական տեր-
մին է դարձնում (չնայած որ հայկականն
արդեն կու). ապա առավել անթույլատրելի է
թարգմանչի աչի՞ն չառնել հափեռմը փակ-
գլխի մեջ (կրակային), որն անպերեն բնա-
գրում բոլորովին չկա:

10. «Երի մամուկանդան» (Bryozoa) նիա-
րագրության մեջ հաճախ են կրկնվում փոխ-
րիկ պոլիպի և ամբողջմանա բառերը (183):
Ճիշտ է, բնագրում կու ҹога բառը, բայց
նույնի փերաբրյուլ ափելի հաճախ հանդի-
պում է ҹаһһһһһ Թեև փերջին բառը միաժա-
մանակ նշանակում է կաթալան, բայց Դարվինն

այդ բառը գործ է ածում որպես պոլիպան,
այն է՝ որպես կենդանու անունը փուսերե-
նում պանդանված է ҹоһһһһһ, որպեսզի
չեղարկում է, որ Դարվինի ասածը չի վերաբ-
րում կաթալանին (կորալյան պոլիպներին):
Դարվինի կորալինան փերաբրում է Verro-
idea (Որդանմաներ) արիլի Bryozoa (Մամ-
ուկանդաններ) զասի մի սեխակին, որը բո-
լորովին, անգամ հեռավոր տեսչություն չունի
աղիլալանի փերի տիպի կենդանի՝ կորալյան
պոլիպների հետ:

Նույն էջում հաճախ կրկնվում է «անգ-
լանման» բառը (անդդ. ҹоһһ), սակայն բնա-
գրի՝ Vulure բառը նշանակում է ոչ թե անգլ,
այլ ճուսակ, ինչպես ուսեբրենում ճիշտ ներ-
գծված է՝ ҹетред—բառից — ҹетред ҹоһһһһ-
ում, հայերեն կլինի անգլանման:

Նույն էջում թե ինչու կարալիները (co-
ralles) դարձան ծովածամենու, բոլորովին
անասականային է: Այդպիսի տերմին չկա, ան-
տեղի է ձարմար չէ, նույն տեղը՝ maridile-ն
թարգմանել ենք իսկ կուկ, բանի որ ճիշտը—
ստորին ձևն է (ուսեբրենում՝ ҹоһһһһ ҹе-
ҹетред): Ազակը—ստորին ժողովրդի միայն օճակի
ցցված մասն է:

Կան և ուրիշ ոչ ճիշտ բառեր, սրտեղ
թվում և այնպիսիները, որոնք համապատաս-
խան Դարվինի մտքին՝ ուսեբրեն թարգմա-
նության մեջ ճշտված են:

Ինչու league—հայերեն էլ՝ փառախ—ի
փոխարեն չասել՝ լլու, որն ափելի գործածա-
կան է. ուսեբրենում էլ — ҹе-է (համաձայն
բառարանի՝ league—նշանակում է ҹеһһһ,
ҹе, մղոն, լլո) ինչու ուղղակիապես դարձել է
վերտիկալ (246). բոլորովին չի կարելի ҹiz-
zard—կսկսալը (ասում են նաև՝ բույ) (306)
դարձնել բարձրիկ (245):

Վարիլը—հատիկակեր թռչունների միա-
նային ժողովուրդն է. չի կարելի նրան շփոթել
կերակրափողի մասը կապիտալ կոնստրուկցիոն
Դարվինի ասածը—կսկսալն է (ҹiznard) և ուս-
եբրենում ճիշտ թարգմանված է — 306: Անդ-
րերն բնագրում կա փոխարին լոսերն արտա-
հայտությունը (333), բայց բանի որ Դարվինի
ասածը փերաբրում է փալալի քրիլալանին,
հենց դրա համար էլ պետք էր ասել՝ ծովային
քրիլալանի ոչ թե փալալան:

Մի բույս հայերենում թարգմանված է
որպես փալալ, իսկ ուսեբրենում՝ ҹаһһһһ
(ҹаһһһһ) (348): Սրանք տարբեր բույ-
սեր են. որին հափադան, ինչպիսի, ճիշտ է
Թարգմանված ուսեբրենը, բանի որ Դարվինի
ասածն էլ փալալի մասին է:

Քրուգը բառը որոշ տեղեր, երբ Դարվինի

Տեղի վերաբերում է կոնկրետ որոշ կենդանու (օրինակ, կորայյան ոլոխի, մամռակենդանի) առանձին թարգմանված և ափելի ճշգրտած բառով՝ «КОЛОНИЗАЦИЯ» (զաղութային)։ Լիդպես էլ պետք է շեշտել հայերենում, բանի որ այն ափելի խորագրում է Զարգինի մտքին, որովհետև հասարակական կրթությունը է ոչ թե առանձին պոլիտիկ, մամռակենդանու բարոյականը (նրանք բարդ չեն, նրանք պարզ բաղադրված կենդանիներ են), այլ նրանց բարոյականը զաղութայնության մեջ է։ Լիդ է նվառի առեւ խորվիչ, հար սովյալ ղեպերում ասում է թաղը. անշուշտ հայ ընթերցողին համար էլ շատ ափելի նորմաթ ահա հասկանալի կլինիք զաղութային բարոյ։

Քարգմանու թյան թերություններն պղպի
են ժառափանդ այն գլուխներում, որտեղ խոռ-
վում է կենդանիների մասին: Վերք մենք
բերեցինք մի քանի օրինակի՝ Իրանյ կարեօխի է
սպիեղանել մի քանիսը հառ Անդիթեն Հոսո-
ming-bird-ը բառացի թարգմանված է հնձալ
լռալուծե (կոլորբի), բառացի Քարգմանկու
կարիք, չկար, հարկավոր էր թողնել լիլայն
փակագծերի մեջ եղած արդեն բնորոշված,
կոլորբի անուրձ, աղք է նշանակում անդի-
թեն անուրձ, և ուսերներումն էլ չի ասված՝
сочная птица, ая колибри.

Դիստոմերի կենդանի սեպիամ *Mollusca*,
փափկամարմիններին տկայից՝ թարգմանիչը
դարձրել է քամախմուկ (260)։ Ինչն. չփոխեց-
ն ընթերցողին, գործածելով հայկական հնա-
գույն, արդեն չգործածվող տերմինը, բանի
որ սեպիան ձուկ չէ։ *Oxyurus*-ը (օքսյուրա,
ձվժիկ) չի կարելի դարձնել փայտփորիկ (259)։
Վաղուց ճշտված է հայերեն նայր, որը ՎԱՅՔԱ
չէ, այլ ՎՕՒՔԱ, իսկ բնադրի՝ ՎԱՒԿԱ-ին հայե-
րին ընդունված է ասել՝ ո՞րտե՞ր Բայր դնպրե-
բում ԸՐՅՈՒԱ-ն պետք է լինի Վաթրակ,
աղավնու մի տեսակը։ Հայերենում լսելի բառը
գործ է ածվում որպես կրային պատյան և օչ-
բե քրպե կենթավազ, ևնտակի ակումբ. թարգմա-
նիչը շատ անգամ մոլորուզ, փափկամարմին,
խլիմից ասելու, փոխարենից գործ է ածում լսելի
(358), բուսապի թարգմանելով 'Իարժիկնի'
shell-ը։

Դերը բնագրված է Վերին մի շարք տեղերում շփոթված են թողուններին անուանները կամ միևնույն թողունը տարբեր անուաններ է կրում։ Խաժկիթը (снелгнрн) զարթել է հասելիչ (губонор), շփոթված են մտնանանդի տղաբաններին տեսակներին ու այլա

Կարծում ենք, որ մեր բերած ոգինակ-
ները թափական են ապելու համար, որ այդ
վերափոխվածներն անվտանգ առերեսվի են առհաս-
արակ, առաջիկա ապագան հաղթական զբաղում

Բախում էր յան մեջս Գրգի հրկիրորդ հրատարակ-
կու թյան ղեկգրու մ այս հանգամանքը պետք է
նկատի տանել:

Մի բան եւ կարեւոր ենք համարում հայերեն թարգմանութիւնը լրիվ է, բայց ինչո՞ւ է անտեսվել զբոսի լիւծի, իսկական վերնագիրը, ինչպէս այդ տեքստում ենք ստանալու 1907, 1935 թվերէ հրատարակութիւններում, բնագրի 1839 թ. (առաջին), 1843 թ. (երկրորդ, որից թարգմանված է վերջին տոսաւհանը), ավելի ոչ զբնական նյութ-Յորրում՝ 1896 թվ. և այլ հրատարակութիւններում՝ Journal of Researches into the Natural History and Geology of the Countries visited during the Voyage of H. M. S. Beagle round the World, under the Command of Captain Fitz Roy. R. N. By Charles Darwin, M. A., F.R.S. (հս. Сочинения Дарвина. т. I. 44 XVI, XIX. I). ուսեհեն՝ Дневник изысканий по естественной истории и геологии стран, посещенных во время кругосветного плаванья корабля ее величества „Бигль“ под командой капитана королевского флота Фиц-Роя.

Чарльза Дарвина магистра наук, члена Королевского общества (№ 17, 1894 XLIX).

Լէյլ Իւան է. եթէ լինենք աշխատութիւնս
համառոտած, ապապաւար, լայն մասսայական
ընթերցողի համար հարմարեցման հրատարա-
կութիւն (ռուսերէն կա և այդպիսի հրատա-
րակութիւն) թարգմանութիւններ. այդ դեպ-
քուս թույլատրելի էր համառոտ փնտա-
րիր:

Հայկական ՈՍԹ Գիտ. Ակադեմիոն ի հարկն ողջունելի զորն է կատարել հրատարակելով Դարվինի այն աշխատությունը, որը բացի զիտական կողմից ունի նաև վիպական, դեղաբ-վեստական բնույթ՝ Անշուշա մեծ ջանք, և աշխատանք է թարիկ, թարգմանելը՝ դավարելն է պատմաբանաճանաչող զորն կատարում հա-մարե Լայց մեր համոզմունքն է, որ կատա-րած աշխատանքը շատ ավելի հաջող կլինեք, եթե չանտեղծվեք ռուսական վերջին հրատա-րակությունը և անպայման նկատի առնվելն նաև մասնագետ բիրդի պրոֆ. Ռորտլի ա-րժեքավոր ծանոթագրությունները Մեկ թվում է, որ աստված ևս ճշմարտական թարգմանություն մեզ այնպիսի ջեր լինի, եթե այդ ծանոթա-գրությունները զորն որոշ մասը կզվեք գրեթե

Իհնձր այն համոզմունքին ենք, որ խաղ-
վիճին աշխատությունների հետագա հրատա-
րակումը խոչընդոտում է ժամանակ (դա անպայման
հայեցողական ՄՍԻ Գիտությունների Ակադե-
միային զարմն է) անխուսափելի է խեղաթյուրումը

ները կանխելու համար լազ կլինի, եթե
թարգմանութիւնը կատարգի ռուսական վեր-
ջին հրատարակութիւնից: Եթե բնագրից
թարգմանելու հարց չըլի, ապա այդ դեպ-

քում թարգմանիչը ձեռքի տակ պետք է ու-
նենայ նաև ռուսական թարգմանութիւնը
որպէս աղբյուր:

